

Gülzadə Abdulova

Geyim mədəniyyətində düymələr

Açar sözlər: düymə, pilək, çarpaz, ilgək, qoza, geyim

UOT 39

Geyim mədəniyyətində düymələr vacib ünsürlərdən biri hesab olunur. Azərbaycan geyim mədəniyyətinin tədqiqatçıları düymələr haqqında, yeri gəldikcə, məlumat versələr də, bu məlumatlar düymələrin tarixi, onların inkişaf dinamikası, növləri, semantikasi, funksiyaları haqqında dolğun təsəvvür yaratmışdır. Azərbaycanda Tunc dövründən, yəni zərgərlik sənətinin meydana gəldiyi dövrlərdən düymə istehsalına başlanmışdır. İlk mərhələdə qədim metal inancıyla bağlı olaraq, digər zərgərlik məmulatları ilə yanaşı, düymədən də amulet (həmayıl) kimi istifadə edilmişdir. Bizə elə gəlir ki, metalın mistik gücünə inam qədim türklərin ibtidai inancları arasında əsas yerlərdən birini tutan dağ inancı ilə bağlı olmuşdur. Tədqiqatçı F.Bayatın yazdığına görə “Meşə ayini ilə birləşən dağ qədim türklərin müqəddəs mərkəz anlayışını meydana gətirməkdə və dövlətin mərkəzi vəzifəsini əsaslandırmaqdadır... Mərkəz hər zaman müqəddəs bir vəzifə yerinə yetirdiyi üçün dağlar və orada olan hər şey də müqəddəs olaraq qəbul edilmişdir” (15). Məlumdur ki, filiz mənşəli yataqlar dağlardan əldə olunur və insanlar müqəddəs hesab etdikləri dağın bir parçası olaraq onu üzərlərində gəzdirməklə dağ ruhunun onları qoruyacağına inanırdılar. Məsələn üçün qeyd edək ki, bu günə qədər “Baba dağı” və “Beşbarmaq” (“Xıdırzində”) ziyarətgahlarına gedən insanlar həmin dağlardan özləri ilə xırda daşlar götürərək onları üzərlərində gəzdirir, evlərində un kisəsinin üzərinə, çörək təknəsinə, xəstənin balışının altına, çantalarına və s. qoyur və inanırlar ki, bu onların diləklərinin hasil olmasına kömək edəcəkdir (9). Görünür, insanlar emal edilmiş metalın gəzdirilməsinin daşa nisbətən daha asan olduğunu başa düşdükləri vaxtdan onu ilkin olaraq dağ simvolu kimi istifadə etmiş, bu yolla dağ ruhunun onları qoruyacağına inanmışlar. Etnoqrafiya fondunda mövcud olan XX əsrin əvvəllərinə aid araşdırmanın (37) üzərində müxtəlif amuletlərlə yanaşı düymələrin də yer alması göstərir ki, düymələrdən amulet kimi istifadə olunması insanların şüuraltı yaddaşında minilliklər boyunca qorunub saxlanmışdır. Bu hal Anadolu əhalisi

arasında da müşahidə olunur. Anadoluda evlənən oğlanların, kiçik yaşlı uşaqların yeləkləri, başlıqları düymə ilə bəzədilirdi. Bu ənənəyə Balkanlarda, İngiltərədə, Afrikada və başqa yerlərdə də rast gəlinir (17, s.296). Görünür, düymələrin mistik gücünə inamdan irəli gələrək şamanlar da öz geyimlərində ondan istifadə edirdilər. Onlar əsas hissəsi üç qarış uzunluğunda qırmızı parçadan olan papaqlarının ətrafına üç ədəd düymə tikirdilər (16).

Qədim rus dilində “düymə” (“puqovitsa”) sözünün əsasında “qorxutmaq”, “hürkütmək” (“puqat”), “qorxuluq” (“puqalo”) mənalarının durması (25) da təsadüfi olmayıb düymənin şər qüvvələrdən qorunmaq üçün istifadə edildiyinə işarədir(26).

Azərbaycanda, eləcə də digər türk xalqları arasında metaldan şər qüvvələri ürkmək üçün son dövrlərə qədər istifadə olunmuşdur. Adətən, günəş tutulması zamanı mis qabları arxası üstə çevirir və ağac parçası ilə döyəcləyirdilər. Uşaqların, zahı qadınların üzərinə sancaq və ya başqa metal əşya asır, balışın altına qayçı, hər hansı bir metal parçası qoyur, iynə sancırdılar. Ola bilsin ki, qədimdə bu məqsədlə düymədən də istifadə olunmuşdur.

Tarixi inkişaf prosesində istehsal genişləndikcə, sənət texnologiyasına daha dərindən yiyələnən insanlar metaldan müxtəlif təyinatlı məmulatlar istehsal etmiş, eyni zamanda saxlanı və ya varidat kimi (11, s.25) üzərlərində gəzdirmişlər. İlk mərhələdə primitiv və naxışsız hazırlanan bu məmulatlara zaman-zaman yüksək bədii çalar verilmiş, tədricən bəzək-zinət əşyaları kimi istifadə olunmağa başlanmışdır. Ona görə düymələri də ən qədim geyim bəzəklərindən biri kimi xarakterizə edə bilərik. Sonrakı dövrlərdə əməli əhəmiyyəti ön plana keçən “düymə və ilgək geyim tarixində kəşf sayılır” (17, 295). Bu günkü müasir geyimin təməli bu tapıntıya bağlıdır (17, 296).

Düymə sözü qədim türkcədə “tuğmek”, yəni düymək, bağlamaq kökündən gəlir (14, s.60). Bildiyimiz kimi, Azərbaycan dilində “qönçə” sözünün qarşılığı olaraq da “düymə” ifadəsi işlədilir. Bu söz müxtəlif variantlarda Avropa xalqlarının dilinə də keçmişdir. İngilis dilində düymə sözünü ifadə edən “button” sözü də açılmamış gül - qönçə mənasını verir. Digər Avropa xalqlarının dillərində (alman- “knopf”, holland- “knoop”, island-“knapp”, ispan-“baton”, italyan –“bottone”, fransız- “bouton” və s.) düymə sözü “qönçə”, eyni zamanda “qoza” mənasını verir. Bəzi bitkilərin, məsələn, pambıq, palıd, küknar və s. barı Azərbaycan dilində “qoza” adlanır. Azərbaycan geyim mədəniyyətində ən geniş yayılmış qadın bəzəklərindən olan “qoza” düymələr, yaxalıqlar, ətkliklər XX əsrin ortalarına qədər xalqın istifadəsində olmuşdur. Doğrudan da arxeoloji düymələrə nəzər saldıqda, demək olar ki, böyük əksəriyyətinin qoza və yarımkürə (bir növ açılmamış gül) formada olduğunu müşahidə edirik. Qədim dövr tunc məmulatlarının bədii xüsusiyyətlərini araşdıran arxeoloq İ.Avşarova Qərbi Azərbaycandan əldə olunmuş düymələrin

konusvari, yarımkürəvi və badamvari formalarda olduğunu qeyd edir ki, (3, s.23) bunlar da qoza və ya düymə (qönçə) ilə oxşardır. Görünür, həmin məmulatları istehsal edən sənətkarlar forma kimi bitkilərin düyməsini və ya qozasını əsas götürmüşlər. Xalq arasında bu gün də “yumru” sözünün sinonimi kimi “qoza” ifadəsi işlədilir (bitkilərin qönçəsi, barı, kiçik şişlər və s.). Bir maraqlı cəhəti də qeyd edək ki, qədim dövr düymələri həm də qalxan formasını xatırladır. Ola bilsin ki, müdafiə silahı kimi istifadə olunan qalxanlarda bu forma düymələrin qoruyucu mahiyyətindən qaynaqlanmışdır.

Pakistan yaxınlığındakı Mohenjo-daro abidəsindən tapılmış balıqqulağından hazırlanmış, beş min il əvvələ aid edilən düymə tarixə ilk düymə kimi düşmüşdür (24, s.852).

İlgəyin meydana gəlməsi ilə geyim mədəniyyətində böyük çevriliş yaranır. Türk mədəniyyət tarixinin araşdırıcısı B.Ögel ilgək sözünün türkcə “ilmək”, “bağlamaq”, “ilişdirmək” felindən yarandığını qeyd edərək göstərir ki, “Səlcuq dövrünün başlanğıcında da oğuzlar bu sözü bu gündən çox dəyişik olmayaraq “ilik” şəklində deyirdilər...Xarəzmşahlar dövründə bir az da qıpçaq təsiri altında qalaraq düymə iliyinə ilgək deyilmişdir” (14, s.59). Ola bilsin ki, ilkin mərhələdə amulet, sonralar bəzək kimi istifadə edilən düymələrə insanlar tədricən geyimlərinin bağını ilişdirmiş və əhəmiyyətini gördükcə bu təcrübədən daha geniş şəkildə istifadə etmiş və nəticədə ilgəyi kəşf etmişlər. İlgəyin kəşfi ilə geyim mədəniyyətinə daha geniş şəkildə yol tapan düymələr, günümüzədək öz əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdır.

Mingəçevirdə aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində e.ə. IX-VII yüzilliklərə aid edilən qəbirdən 200-ə qədər tunc düymə tapılmışdır (22, s.68). Müəllif müxtəlif ölçülərdə və skeletin ayrı-ayrı hissələrində yerləşən düymələrin ətraflı təsvirini verərkən, onların üzərində qəhvəyi və boz-çəhrayı rəngli parça qalıqlarının olduğunu da qeyd etmişdir (22, s.68). Bu təsvirlərə əsasən həmin geyim tipini müəyyən etməyə və rekonstruksiyasını verməyə çalışan professor S.Dünyamalıyeva düymələrin üzərində iki-üç rəngli parça qalığının olduğunu nəzərə alaraq, mərhumun əyninə həmin sayda paltarın üst-üstə geyindirildiyi qənaətindədir. O, qeyd edir ki, “Mərhum yan tərəf üstə dəfn edildiyindən bir tərəfə tikilən düymələr də cəsəd çürüdükcə o biri tərəfə düşmüş olur. Beləliklə, sağ və sol qabırğa altında, hərəsində 3 sıra olmaqla, hər sırada 20 ədəd düymə tapılır. Deməli, üst-üstə geyinilmiş üç geyimin hamısı eyni formalı, amma müxtəlif rəngli imiş. Geyimlərin hər biri, hər bir qol altında sıra ilə tikilmiş 20 ədəd iri düymə ilə düymələnibmiş. Qol da sıralama tikilmiş düymələr ilə düymələnibmiş, lakin düymələr ölçüsünə görə nisbətən kiçik imiş. Çütkü də saç altında, başın arxa hissəsində daha kiçik düymələrlə düymələnibmiş. Beləliklə, bütün deyilənləri nəzərə alsaq bu geyimi təxmini təsəvvür edə bilərik. Burada düymələrin paltarın sağ və sol yan tikiş xəttinə paralel olaraq tikildiyi qənaətinə

gəlmək olur”(6, s.23). Bütün bunlar göstərir ki, Azərbaycanda hələ e.ə. I minilliyin əvvəllərindən düymələrdən əməli məqsədlə istifadə olunmuşdur(şəkil-1).

Geyim tarixinin dünyada tanınmış tədqiqatçılarından biri hesab olunan yaponiyalı prof. Tsutom Ema türkiyəli etnoqraf Sabihe Tansuğa yazdığı məktubunda göstərirdi ki, “Düymənin, ilgəyin və şalvar-çəpkənin kəşf edildiyi bölgə Anadoluya çox yaxındır. Xəzər Dənizi civarındadır. Ona görə də Anadolu xalqı arasında düyməli geyimin və şamanistik bəzəklərin izlərini tapmaq mümkündür. Bu da geyim tarixini araşdırmaq baxımından çox maraqlı ola bilər” (17, s.296). Çox güman ki, Tsutom Emanın nəzərdə tutduğu bölgə Azərbaycandır.

Türkiyəli etnoqraf S.Tansuğ yazır ki, “Nisbətən kiçik sayda olan köçəri türk tayfaları bu praktik geyim (düyməli-İlgəkli, şalvar-çəpkənli- G.A.) sayəsində böyük Çin birliyinə qarşı girdikləri döyüşlərdə üstünlük qazanırdılar. Durumu dəyərləndirən Çin dövləti türklərin geyimini qəbul edərək əsgərlərinə ipli, sarıma geyimlərin yerinə İlgəkli, düyməli, şalvarlı geyim tərzini seçmişdir (17, 296).

Azərbaycan ərazisindən tapılan arxeoloji materiallar burada e.ə. II minilliyin sonlarından İlgəkli düymələrdən istifadə edildiyini sübut edir. Arxeologiya fondunda Azərbaycanın Tunc dövrü abidələrindən çoxlu sayda düymənin əldə olunması deməyə əsas verir ki, Azərbaycanın qədim sakinləri düymədən geniş şəkildə istifadə etmişdir. Bu düymələr metal, sədəf, sümük, pasta, gil, daş və sürmədən hazırlanmışdır. Düymələr geyimlərə, oxqabı, at əsləhələrinə tətbiq olunmuşdur. Məsələn, Mingəçevir qazıntılarından əldə edilmiş e.ə.VII-V əsrlərə aid olunan qızıl düymələr ox qabının bəzədilməsində istifadə edilmişdir (50). Düymələrdən ikisi iri, biri isə kiçik həcmlidir. İri düymələrin arxa tərəfinə İlgək bəndlənmiş, kiçik düymədə isə kənarlardan iki oyuq açılmışdır. İlgəkli düymələrin istənilən geyim və ya əşyaya bəndlənməsi üçün köşədən (ensiz dəri ip) istifadə olunurdu. Bunun üçün İlgək əşyada açılan dəlikdən əks tərəfə keçirilir və köşədən hazırlanmış ip İlgəklərin içərisindən keçirildikdən sonra həmin köşə əşyaya bəndlənirdi. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, bu ənənəvi üsul Azərbaycanda kəmərlərin (xüsusən Qarabağ kəmərlərinin) və at əsləhələrinin bəzədilməsində bu günə qədər qorunub saxlanmaqdadır.

Arxeoloji qazıntılardan əldə olunan düymələrin çoxluq təşkil etməsi onlardan ilkin olaraq qoruyucu amulet, ardınca ikili funksiya, yəni bəzək-amulet, daha sonralar isə geyimlərin əyində sabit duruşunun təmin edilməsi üçün istifadə olunduğunu deməyə əsas verir. Məsələn, Çovdardahn tapılan e.ə. II minilliyin sonlarına aid düymələr olduqca kiçik, həm də çoxlu saydadır (şəkil-2). Onlardan geyimin bağlanması üçün istifadə etmək mümkün deyildir. Bizə elə gəlir ki, bu düymələrin vaxtilə qoruyucu funksiya daşdığı mütləqdir.

Qədim dövr düymələri formasına görə bir-birinə çox bənzəşələr də, ölçü baxımından müxtəlifdirlər. Arxeologiya fondunda mühafizə olunan düymələrin diametri 9 sm-dən – 0,5 sm-ə qədərdir. Arxeoloji düymələrin ilgəyini üç qrupa

ayırmaq olar: 1) düz xəttədən ibarət olan, 2) qövs formalı, (şəkil-3) 3) xaçvari (şəkil-4). Birinci qrupa aid edilən düymələr əsasən Mingəçevir qazıntılarından əldə edilmişdir. Lakin Mingəçevirə yaxın ərazidə yerləşən Xaçbulaq və Çovdardan da düz xəttli ilgəyə malik düymələr məlumdur (31). İkinci qrup düymələr II minilliyin sonu - I minilliyin əvvəllərinə aid olunan Çovdar, Xaçbulaq, Qızılwəng, Ağstafaçay, Gədəbəy, Vardanlı abidələrindən əldə edilmişdir (şəkil-5). Bu düymələr müasir dövrimizdə düymələrdə istifadə edilən ilgəklərə malikdir.

Çovdardan tapılan düymələrdən birinin ilgəyi özünəməxsusluğu ilə seçilir (32). İki ilgəkdən biri digərinin üzərindən köndələn keçirilmiş və nəticədə xaçvari forma alınmışdır. Bu düyməni üçüncü qrupa aid edirik.

Birinci qrup düymələrin ilgəyi daha primitiv olduğuna görə onları digər qruplara aid etdiyimiz düymələrin səlfi hesab etmək olar.

Arxeoloji düymələrin bir qisminin içərisi durulaşdırılmış pasta ilə doldurulmuş və həmin maddə bərkilərək düymənin içərisindəki boşluğu tutmuşdur (şəkil-6).

Bərdə şəhərindən arxeoloji qazıntılardan əldə olunmuş VIII-IX əsrlərə aid şüşə sağanığa keçirilmiş tunc düymənin pambıq parça üzərində olması (20, s.135) ondan geyim elementi kimi istifadə edildiyini göstərir. Eyni zamanda bu tapıntı Azərbaycanda artıq bu dövrdə, bəlkə də ondan da əvvəl şüşə düymələrdən istifadə olunması haqqında dəyərli faktır.

Azərbaycanda düymə istehsalına e.ə. II minilliyin sonlarından başlansa da və onlardan əməli olaraq istifadə edilsə də, düymələrin geyim mədəniyyətinə geniş şəkildə daxil olması çox uzun sürmüşdür. Karl Köhlerin yazdığına görə “XI əsrin ortalarından etibarən geyim tarixində dəyişikliklər baş verir. Geyimlər bədən ölçülərinə uyğun olaraq biçilib tikilməyə başlayır”(30). Bu biçim üsuluna malik geyimlərin əyində rahatlığını təmin etmək üçün düyməyə təlabat yaranır. İlk dəfə olaraq Avropada düymə hazırlayan sənətkarlar birliyi 1250-ci ildə Fransada təşkil olunmuşdur(30).

Orta əsrlər dövrü Azərbaycanda düymələrin növ və çeşidləri haqqında məlumat əldə etmək üçün arxeoloji materiallar azlıq təşkil edir. Bu dövr düymələri haqqında ən dəyərli məlumatları miniatürlərdən əldə etmək mümkündür. Orta əsrlər Azərbaycan miniatürlərini nəzərdən keçirərkən geyimlərdə metaldan, güləbətindən və qiymətli daşlardan hazırlanmış müxtəlif formalı düymələrdən istifadə olunduğunun şahidi oluruq. Bütün düymələr ilgək vasitəsilə bağlanmışdır.

Geyimlər insanın sosial statusunu müəyyənləşdirdiyi kimi, düymələr də həmin məqsədə xidmət edir. Bunu miniatürlərdə daha aydın izləmək mümkündür. Yüksək təbəqənin geyimləri, onlara bəndlənən düymə və çarpazlar nə qədər dəbdəbəli, rəngarəng, diqqət çəkicdirsə, kasıb təbəqənin geyimlərindəki düymələr bir o qədər sadədir. Çox güman ki, belə düymələr ağac, sümük və başqa ucuz materiallardan hazırlanmışdır (23,169; 10, s.31). Yüksək təbəqənin geyimlərində düymələrin

sarı rəngdə təsvir edilməsi onların qızıldan hazırlanmasına dəlalət edir. “Çovqan oynayanlar”(23s.154; s.155), “Baburun Şah İsmayılın əlini öpməsi”(23, s.238-239) miniatürü (şəkil-7) Orta əsrlər dövründə düymələrin tədqiqi baxımından xüsusilə maraqlıdır. Şah İsmayılın cübbəsində təsvir olunan düymələr heç bir miniatürdə rast gəlinmir. Düymələr qızıl çərçivəyə salınmış iri qara rəngli qaşlardandır. Həmin qaşları onun kəmərinin toqqasında və başındakı sarıqda da müşahidə etmək mümkündür. Miniatürdə obrazlardan birinin yaxasında mirvari düymələr görünür. Digər obrazların yaxasında qızıldan hazırlanmış dairəvi və dördbucaqlı düymələr diqqəti cəlb edir. Təkcə bu miniatürdə düymələrin zəngin çeşidinin, yüksək dekorativ tərtibatının şahidi olmaq mümkündür.

Yüksək zümrənin geyimlərində düymələr bərabər məsafədə, sinədən kəmərinə yerinə qədərdir. Bəzi hallarda qoşa-qoşa, bəzi hallarda isə arada məsafə buraxılmadan ardıcılıqla düzülüşdür. S.Dünyamaliyevanın apardığı araşdırmalara görə köynəklər boğaz altı bir düymə ilə bağlanırdı. Cübbənin çiyindən başlayaraq tikilən paralel bəzəkli ilgəklərlə düymələnməsi çox vaxt dekorativ forma daşıyır və əsasən yaxa açıq qalırdı (7, s. 76).

Miniatürlərdə düymələr həm qadın, həm də kişi obrazlarında köynəyin, qaftanın və cübbənin yaxasında təsvir olunur. XVI əsrin əvvəllərində dahi Nizaminin “Xəmsə”sinə çəkilmiş “Bəhram ağ sarayda” miniatüründə qadınlardan birinin köynəyinin yaxasında qara düymələr müşahidə olunur (10, s.146). “Həvtvad və qurd” (23, s.169) miniatüründə də qadınların köynəyinin yaxasında qara rəngli düymələri görmək mümkündür. “İsgəndərin dizlərində ölənlər” miniatüründə kişilərdən birinin köynəyində düymə vardır (23, s.188). Bu isə onu göstərir ki, Orta əsrlər dövründə kişi və qadın geyimlərindəki ümumilik onlara əlavə olunan düymələrdə də mövcud olmuşdur. Qeyd edək ki, bu cəhət Türkiyə (19) və Orta Asiya xalqları (18, s.52). üçün də səciyyəvi xarakter daşıyır.

XV-XVI əsr miniatürlərində daha çox nəzərə çarpan ipək sap və güləbətin teldən hazırlanmış düymələrdir. Bu düymələr də əsasən yüksək təbəqənin geyimlərində müşahidə olunur. Belə düymələrin hazırlanması üçün ipək sap və güləbətin tel birlikdə eşilir, sonra eşilmiş tellərdən geyimin (xüsusən cübbənin) yaxasında müəyyən uzunluqda bəzək dekoru salınırdı. Elə həmin tellərdən yaxanın bir tərəfində ilgək, digər tərəfində isə düymə düzəldilirdi. Miniatürlərin əksəriyyətində bu ilgək düymələr sarı, nadir hallarda isə gümüşü rəngdə təsvir edilmişdir. Bu isə onu göstərir ki, haqqında bəhs olunan düymələr həm gümüş, həm də qızıl tellərdən hazırlanmışdır. Bu tipli düymələr Osmanlı geyimlərində də geniş şəkildə istifadə olunmuşdur (19).

Dövlət başçıları və yüksək çinli şəxslər yaxınlarına, səfirlərə, fəxri qonaqlara hörmət əlaməti olaraq hədiyyə etmək üçün qədim dövrdən pul ekvivalentinə çevrilmiş müxtəlif dəyərə malik olan xüsusi geyim fonduna sahib olurdular (18,

s.71-72). Belə dəbdəbəli geyimlər xüsusən saraylara ayaq açır, müəyyən vaxtdan sonra sadələşdirilmiş formada geniş kütlə arasında yayılmağa başlayırdı. Məhz bu səbəbdən Orta əsr geyimlərində ümumilik nəzərə çarpır ki, bunlar arasında düymələr də yer alır. Buna misal olaraq rus milli geyimi olan “sarafan”ı misal gətirə bilərik. Adını fars dilindən götürən və uzun kişi kaftanı mənasını verən, yaxasını güləbətın tellərdən hazırlanmış düymələr bəzəyən (28) “sarafai” (şərəfli geyim), (29) türklərdən ruslara keçmiş, ilkin dövrlərdə voyevodaların və knyazların istifadəsində olmuşdur (27).

Azərbaycan geyim mədəniyyətində düymələrin rolunu öyrənmək üçün Orta əsrlər şifahi xalq ədəbiyyatı və klassik poeziya nümunələri də məlumat baxımından çox əhəmiyyətlidir. XVII əsrdə yaranmış “Abbas və Gülgəz” dastanında nimtənənin yaxasına tikilmiş qızıl düymələrdən bəhs olunur:

Örtübən başına şalı-zər gəzər,
Abıdan nimtənə, qızıl düymələr(1, s.301).

XVIII əsrin görkəmli Azərbaycan şairi M.P.Vaqif gözəli vəsf edərəkən yaxasındakı qızıl düyməni xüsusi olaraq vurğulayır:

Güləbətın köynək, abı nimtənə,
Yaxasında qızıl düymə gərəkdir (12, s.110).
və yaxud:

Sərasər yaxası qızıl düyməli,
Baxdıqca özünə fəxarət eylər (12, s.94).

MATM “Etnoqrafiya” və “Xüsusi» fondlarında aparılan araşdırmalar sübut edir ki, geyim mədəniyyətimizdə tökmə, torlama, qəlibkarlıq, qarışıq (bir neçə istehsal texnologiyasının sintezindən ibarət), müxtəlif minerallardan (əqiq, mirvari, mərcan, firuzə və s.), ipək sapdan hazırlanmış düymələrdən geniş istifadə olunmuşdur. Düymələr çəpkənlərin qoluna, qadın köynəklərinin boynuna, kişi köynəklərinin və arxalıqlarının yaxasına, çuxaların, qadın arxalıqlarının bel xəttinə tikilirdi. Etnoqrafiya fondunda aparılan araşdırmalar göstərir ki, XIX əsrin sonlarına qədər düymələr ilgəklər vasitəsilə bağlanırdı. XIX əsrin sonlarından etibarən milli geyimlərdə düymə yerlərinin açılması texnikasının mənimsənilməsi müşahidə edilir və bu yenilik ilkin olaraq qadın və kişi arxalıqlarına tətbiq edilmişdir. Kişi çuxalarında əsasən ilgək və ipək düymələr, eyni zamanda ilgək-qarmaq istifadə olunmuşdur. Yalnız EF 9686 inventar sayılı çuxanın belində dörd ədəd metal düymə və ipək ilgək tikilmişdir.

Etnoqrafiya fondunda mühafizə olunan tökmə üsulu ilə hazırlanmış düymələr qaşlı və qaşsız olmaqla müxtəlif ölçü, forma və nəqş ünsürünə malikdirlər (34; 35). Bu tipli düymələrin estetik baxımlılığını artırmaq üçün üzəri qarasağadla örtülmüşdür. Bir qayda olaraq ilgək düyməyə lehəmlənməklə birləşdirilmişdir.

Atmaqol arxalıq və çəpkənlərin qollarına da bəzən xırda düymələr düzülürdü.

Ənənəvi milli geyimlərə əlavə olunan atmaqollar dekorativ səciyyə daşdığından, onlar ehtiyac yarandıqda düymələnirdi (13, s.105). Nəzərdən keçirilən atmaqol nümunələri göstərir ki, bu məqsədlə metal düymələrlə (36) yanaşı müxtəlif qiymətli daşlardan da istifadə olunmuşdur. Xüsusi fondda mühafizə olunan qolçaq nümunəsinin (42) kənarına dirsəkdən biləyə doğru mərcan düymələr bəndlənmiş, qarşı tərəfə isə ilgək tikilmişdir (şəkil-8). Biləkdən aşağı hissənin kənarları isə çaxmapilək asmalarla bəzədilmişdir. Qolçağın üzəri də dekorativ baxımdan çaxmapiləklərlə və mirvarilərlə nəfis şəkildə işlənmişdir.

Torlama üsulu ilə hazırlanmış düymələrin digər bir nümunəsi qızıl suyuna çəkilmiş mis düymələrdir. Onlar əsasən çəpkən, nımtənə kimi çiyin geyimlərində istifadə edilirdi. Bəhs olunan düymələr (33) fondun nadir materiallarından biri olmaqla, sənətkarlıq baxımından da diqqəti cəlb edir (şəkil-9). Düymənin kürə forması kəsb edən baş hissəsinə firuzə qaş oturdulmuşdur. İlgəyə doğru getdikcə yığılaraq armudvari forma alan düymələr 3 sm uzunluqdadır və istənilən geyimə gözəllik bəxş etməyə qabildir.

Azərbaycan geyim mədəniyyətində qoza düymələr geniş yayılmış bəzək elementi olmuşdur. Bu düymələr yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, qoza formasında olduğuna görə xalq arasında belə adlandırılır. Xüsusi fondda mühafizə olunan XII-XV əsrlərə aid edilən (təsadüfi tarındır) XF 281 sayılı inventar (şəkil-10) fond kitabına asma adı ilə qeydə salınsa da, əslində onların istifadə təyinatı barədə qəti fikir söyləmək mümkün deyildir. Həmin inventarlar forma baxımından Etnoqrafiya fondunda mühafizə olunan misdən hazırlanmış EF 3819 inventar sayılı qoza düymələrlə (şəkil-11) eyniyət təşkil edir. Fərq yalnız birinin kəsmə, digərinin isə torlama üsulu ilə hazırlanmasındadır. Qızıl düymələrə qaş, mis düymələrə isə torlamaçılıq üsulunda geniş tətbiq edilən dənəcik əlavə olunmuşdur ki, bu o qədər də əhmiyyətli olmayan fərqlərdir. Bu tipli qoza muncuq arxeoloji qazıntılar zamanı Kiş kəndindən IX-XI əsrlərə aid məzardan aşkar edilmişdir (43). Arxeologiya fondunda mühafizə olunan Orta əsr Beyləqan şəhərindən tapılmış bir ədəd qoza haqqında da eyni fikirləri söyləmək olar. Çünki eyni formaya malik bəzək elementindən boyunbağı, düymə, asma və ya sırğa kimi istifadə olunmuşdur (şəkil-12). Qoza düymələrin forması yuxarıda qeyd etdiyimiz yarım kürə, konusvari formalı tunc dövrü düymələrinin təkmilləşdirilmiş formasıdır. Yəni, qoza düymələr iki yarım kürə formalı düymənin bir-birinə lehirlənməsindən əmələ gəlmişdir. Bütün bunlar onu göstərir ki, ənənəvi zərgərlik sənətində, eləcə də, geyim mədəniyyətində müəyyən formalar uzun sürən tarixi inkişaf prosesində xırda əlavələrlə, əsası dəyişmədən, genetik varisliyi qorunaraq, nəsil-dən-nəslə ötürülərək günümüzdə qədər çatdırılmışdır.

Bu hal digər materiallarda da müşahidə olunur. Xüsusi fondda mühafizə olunan XF26 inventar sayılı e.ə. VII-V əsrlərə aid edilən qızıl düymələr qəlibkarlıq üsulu

ilə hazırlanmışdır. Düymələrin arxa hissəsinə ilgək lehirlənmişdir. Bu düymələrin forması EF 2930 inventar sayılı baş bəzəyində təkrarlanır. Başqa sözlə, hər ikisi eyni formalı qəlibdə döyülmüşdür. Sadəcə olaraq baş bəzəyində ilgək əvəzinə tikilməsini mümkünləşdirmək üçün hər iki tərəfindən xırda oyuqlar açılmışdır və kənarları qabartma naxışlıdır.

Etnoqrafiya fondunda mühafizə olunan EF6303 inventar sayılı düymələr (şəkil-13) qeyri-adiliyi ilə diqqəti cəlb edir. Əslində düymələr qoza düymələrin təkmilləşdirilmiş variantıdır. Zərgər qoza düyməyə yaradıcı yanaşmış, ona yuxarıdan aşağıya doğru qismən daralan uzun boru əlavə etmiş, borunun baş hissəsinə eşmə tel çəkmiş (bir ədədində aşağı hissəyə də eşmə tel çəkilmişdir), nəticədə mükəmməl bir düymə nümunəsi hasilə gətirmişdir.

Uzun borulu digər maraqlı düymə nümunəsi Xüsusi fondun inventarları arasında yer alan “quşpara” adlanan düymələrdir (44şəkil-14). Düymələr 8 ədəddir və 583 əyarlı qızıldan hazırlanmışdır. Hər düymənin ortasından bir ədəd iri həcmli mərcan asılmışdır. Boruya lehirlənmiş döyməqəlib üsulu ilə hazırlanmış yarımkürə formalı elementin kənarlarından həmin üsulla ərsəyə gətirilmiş ətəklilər asılmışdır. Ətəklilərin formasına uyğun olaraq düymələr “quşpara” adlandırılmışdır (asmalar quş siluetini xatırladır). Boruların içərisindən keçirilən qaytanlar mərcanların başına lehirlənmiş qulplara bağlanmışdır. Nəticədə zənginlik və gözəllik bəxş edən bir forma əldə olunmuşdur. Düymələr vaxtilə EF 8664 inventar sayılı ləbbadənin yaxasında olmuşdur.

E.ə. II-I əsrlərə aid edilən Şamaxı rayonu Xınıslı kəndindən küp qəbirdən aşkar edilmiş qızıl pələklər (49) (şəkil-15) forma baxımından XF 26 inventar sayılı (Mingəçevir e.ə. VII-V əsrlər) pələklərdən (şəkil-16) cüzi fərqlərlə seçilsə də, hər ikisi ilgəkli olması ilə diqqəti cəlb edir. Qeyd edək ki, e.ə. IV - b.e-nin I əsrinə aid edilən qədim yunan incəsənətinə aid arxeoloji tapıntılar arasında eyni tipli qızıl düymələr aşkar edilmişdir. Həmin düymələr Avropaya cəngavərlər tərəfindən Yaxın Şərqdən aparılmışdı (28).

Bəzən düymə ilə pələk eyniləşdirilir. Kəmərlərin, papaqqabağların, çiyin geyimləri və tumanların, başmaqların, at əsləhələrinin bəzədilməsində istifadə olunan bəzək elementləri xalq arasında “pələk” adlanırdı. Bildiyimiz kimi, tikmə növlərindən biri “pələk tikmə” adlanır və həmin tikmə növü öz əsasını bəhs etdiyimiz pələklərdən götürmüşdür. Qarabağda geniş yayılmış kəmərlərə xalq arasında bəzən elə “pələk” kəmə deyilirdi. Ümumiyyətlə, ilgəkli, ortası və ya kənarları oyuqlu, bütün bəzəklər “pələk” adlanırdı. Ağdam, Xocavənd, Qazax, Şamaxı rayonlarında bu ifadəyə “pərək” şəklində də rast gəlirik (5). Xalq arasında nazik və kiçik əşyalar bəzən pərəklə (pələklə) müqayisə edilərək “pərək kimidir” deyilir. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan zərgərlik sənətində geniş yayılmış döyməqəlib texniki üsulu Qarabağda “çaxmapələk” adlanır. Inventar kitabında düymə adı ilə qeydə alınmış

piləklər əslində düymə kimi deyil, geyimə və ya hər hansı bir məişət əşyasına bəzək vurmaq üçün istifadə olunmuşdur. Məsələn, XF 232, XF128, XF129 inventar sayılı piləklərdə açılmış deşiklər kənardadır və o geyimə tikilərsə heç bir düymə oyuğunu və ya ilgəyi saxlamağa qabil deyildir. XF 184 inventar sayılı piləklərin hər birində üç oyuc açılmışdır ki, bu da onların tikmə üçün istifadə olunduğunu bir daha təsdiqləyir. Pərək qəlibkarlıq üsulu ilə hazırlanmışına görə çox nazik olur və bu səbəbdən də onlar düymə kimi dayanıqlı olmaz, tez əzilib sıradan çıxar, eyni zamanda nazik olduğuna görə ipək parçadan tikilmiş geyimləri zədələmək riski də böyük olardı. Ona görə də düymələrin böyük qismi tökmə və torlama üsulu ilə hazırlanırdı.

Ənənəvi xalq geyimlərində çarpaz adlanan düymələrdən geniş istifadə olunmuşdur. Çarpazlar əsasən çəpkənlərdə istifadə olunurdu. Bu düymə tipi Orta əsrlər dövründən xalqın istifadəsində olmuşdur. Çarpaz düymələr XIV əsr miniatürlərində daha çox izlənilir. Kəlilə və Dimnəyə çəkilmiş “Məhəmməd peyğəmbər və ailəsinin Ərəbistanın yalançı peyğəmbəri Mussallımanı qarşılama mərasimi”(23, s.28), “Ərdəşir və arvadı”(23, s.66), “Uçan tıbağa”(23, s.92), “Şahidlik”(23, s.83) miniatürlərində geyimlərin yaxası çarpazla bağlanmışdır. XVI əsr aşiq şerinin görkəmli nümayəndəsi Qurbani dövrünün geyim tiplərini nəzmə çəkərkən çarpaz düymələrdən də bəhs etmişdir:

Qurbani der: heç kəs yarın öyməsin,
Düymələ yaxanın çarpaz düyməsin,
Dəstələ zülflərin, yerə dəyməsin,
Yollar qubarlanır, toz dəyər sənə (4).

Məlumat kiçik olmasına baxmayaraq etnoqrafik baxımdan olduqca qiymətlidir və Orta əsrlər dövründə çarpaz düymələrin xalqın istifadəsində olmasını söyləmək üçün tutarlı dəlildir.

XVII əsrdən etibarən çarpazlar qadın geyimlərində istifadə olunmağa başlayır. Xüsusən, çəpkən, ləbbadə tipli geyimlərin bel xəttinə tətbiq edilirdi.

Çarpaz düymələr iki variantda mövcud olmuşdur. Birinci variantda düymənin bir tərəfinə geyimə bəndləmək üçün iki, digər tərəfə ip keçirmək üçün bir ilgək lehirlənirdi (şəkil-17). Çəpkən, ləbbadə, nımtənlərin belinə qarşı-qarşıya dörd çarpaz tikilir (şəkil-18), ip yuxarıdan aşağıya doğru və ya əksinə olmaqla ilgəklərdən çalın-çarpaz keçirilir və axırıncı çarpazlarda bağlanırdı. Bu geyim bəzəyinin “çarpaz” adlanması da bununla əlaqədardır (2, s.189). İkinci variantda çarpazlara qarmaq lehirlənirdi. Bu zaman artıq çarpaz iplə deyil, qarmağı digər tərəfdə olan ilgəyə keçirməklə bağlanırdı. Bu daha praktik üsul idi.

Əfqanıstandan köçəri türk tayfalarına aid edilən təxminən e.ə. I əsrə aid qəbirdən bir neçə qızıl çarpaz tapılmışdır. Tapılan çarpazlardan biri uzun ətkli xalatın(kaftanın- G.A.) yaxasının bağlanması üçün istifadə edilmişdir. Çarpazların

yüksək bədii dəyərindən bəhs edən sovet arxeoloqu V.İ. Sarianidi ellin incəsənətinin dünya kolleksiyasında ona tay ola bilən ikinci bir nümunənin olmadığını göstərir (21, s. 121-122). Bu gün dünya dəbinə liderlik edən Avropada ilgək-qarmaqlı çarpazlardan IV əsrdə Poma əsgərləri zireh geyimlərinin yaxasını bağlamaq üçün istifadə etsələr də, onlar Avropa geyim mədəniyyətinə yenidən XVI əsrdə daxil olmuşdu. İlk dəfə istehsalına isə 1791-ci ildə Britaniyada Nyueys firmasında başlanmışdır (24, s. 852).

Çarpazlar adətən torlama üsulu ilə hazırlanırdı. XX əsrin əvvəllərindən etibarən metal pullardan hazırlanmış çarpazlar da xalqın geniş istifadəsində olmuşdur. Bu məqsədlə metal pullara qarmaq və ilgək lehimlənmişdir. Ənənəvi xalq geyimlərindən biri olan küləcələrin düymələnməsinə nadir hallarda rast gəlinə də Etnoqrafiya fondunun saxlancları arasında çarpazla düymələnmiş bir nümunə mühafizə olunmaqdadır (38). Küləcənin (baharının) belinə iki ədəd beş minlik Qacar sikkələrindən hazırlanmış ilgək-qarmaq tikilmişdir (şəkil-19). Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ilgəklər geyim mədəniyyətində qədim dövrlərdən tətbiq edilmişdir. Əvəllər köşə, ilkin orta əsrlərdən ipək sapla hasilə gətirilən bu ilgəklər sonralar metaldan da hazırlanmışdır. Etnoqrafiya fondunda mühafizə olunan Kəbirlinskilərə məxsus çəpkənin belinə belə dəmir ilgəklər tikilmiş və ip həmin ilgəklərə keçirilərək çarpaz bağlanmışdır (şəkil-18/2). Çarpazlar da ilkin olaraq ilgək formasında hazırlanmış, sonralar yaradıcı zərgərlər tərəfindən təkmilləşdirilərək dekorativ bəzək ünsürləri əlavə olunmuşdur.

Etnoqrafiya fondunda qəlibkarlıq üsulu ilə hazırlanmış yeganə mis çarpaz (39) forma baxımından Xüsusi fondda mühafizə olunan qızıl pələklərlə (46), EF 8156 inventar sayılı çarpazlar (şəkil-20) isə XF 32 (şəkil-20/2) inventar sayılı gümüşdən hazırlanmış torlama düymələrlə eyniyyət təşkil edir.

Etnoqrafiya fondunda mühafizə olunan EF 8158 inventar sayılı çarpaz nümunəsi (şəkil-21) sənət yaradıcılığı baxımından öz mükəmməlliyi ilə seçilir. Çarpaz torlama texniki üsulu ilə hazırlanmış, mərkəzinə bir ədəd firuzə qaş əlavə olunmuşdur. O forma baxımından bir növ kəmərlər toqqalarına bənzəyir.

Xüsusi fondda mühafizə olunan gümüş düymələr də forma baxımından mükəmməl sənət nümunələridir. XF 31 inventar sayılı düymələr (5 ədəd) torlama üsulu ilə hazırlanmış, ortasına şüşə qaş əlavə olunmuşdur (şəkil-22). Naxış dekoruna görə digər torlamaçılıq məmulatlarından fərqlənən düymənin mərkəzi həyətləklərlə üç hissəyə ayrılmış, üzərində eşmə tellər vasitəsilə yarpaq təsvirləri salınmışdır. Yarpaqların kənarları vovlarla bəzədilmişdir. Həyətləkləri bir-birindən ayıran sahə eşmə tellərlə doldurulmuşdur.

Digər torlamalı düymə gül formasındadır (48) və gümüşdən hazırlanmışdır. Səkkiz ədəd ləçək formalı həyətləyin içi vovlarla doldurularaq dekorativ çalar verilmişdir. Bu tip düymələr geniş yayılmışdır və xüsusən qızıl kəmərlərin bəzədilməsində istifadə olunmuşdur.

Bir məsələni də vurğulamaq lazımdır ki, istənilən forma həm qızıl, həm gümüş, həm də mis məmulatlarda təkrarlanır. Bu sifarişçinin sosial durumundan asılı olaraq dəyişirdi. Xüsusi fondda mühafizə olunan XF191, XF192 inventar saylı düymələr Etnoqrafiya fondundakı eyni tipli düymələrin EF3748, EF3750 təkrarıdır və onlardan yalnız materialına görə fərqlənir.

XX əsrin əvvəllərindən etibarən Azərbaycanın bəzəkləri, xüsusən geyim bəzəkləri arasında metal pullardan istifadə olunması geniş dəb halını alır. Bu bəzəklərin sırasına düymələr də daxil olaraq geyim mədəniyyətində özünəməxsus yer tutur. Pul düymələr iki üsulla: pulun arxasına ilgək lehimləməklə və mərkəzində deşik açmaqla hasilə gətirilirdi. Xüsusi fondun materialları arasında hər iki nümunəyə aid inventar mövcuddur. XF169 inventar saylı düymənin arxa hissəsinə ilgək lehimlənmiş, XF 136 inventar saylı düymələrin isə tam mərkəzindən iki ədəd oyuc açılmışdır.

XIX əsrin sonlarında Azərbaycanda basma düymələr tətbiq edilməyə başlayır. Bu dövrdən etibarən sənaye istehsalı ilə hazırlanmış düymələr məişətə geniş şəkildə daxil olur və zərgərlik üsulu ilə hazırlanan düymələri tədricən sıxışdırmağa başlayır. Rəngarəng, ucuz başa gələn düymələr dəblə ayaqlaşmağa çalışan qadınları daha çox cəlb edir, nəticədə qızıl, gümüş, mis düymələr dəbdən düşür və geyim fondumuzu tərk etməyə məhkum edilirdi. Daha ağır nəticə isə zərgərin ağır zəhməti bahasına başa gəlmiş, bəlkə də zərgərlik sənətinin misilsiz nümunələri olan qızıl, gümüş düymələrin, ümumiyyətlə, bütün növ zərgərlik nümunələrinin əridilərək dövrün dəbinə uyğun, daha doğrusu, Avropa tipli məmulatların hazırlanmasına yönəldilməsi idi. Bu halın maddi mədəniyyətimizə vurulan ağır zərbələrdən biri olduğunu hesab edirik. Məhz bunun sayəsində indi muzey fondlarında qızıl, gümüş düymələr olduqca azdır və bu materiallar dövrün mənzərəsini tam canlandırma bilmir. Xüsusi fondda arxeoloji düymələri nəzərə almasaq, qızıldan cəmi bir saxlama vahidi qoza düymə (45), yeddi saxlama vahidi isə pərək və ya pələk düymə (47) (şəkil-23) mövcuddur. Halbuki, XX əsrin əvvəllərinə qədər Azərbaycan zərgərlik sənətində düymə istehsalı geniş şəkildə həyata keçirilmiş, əhalinin bu geyim elementinə olan tələbatı yerli zərgərlər tərəfindən yüksək səviyyədə ödənilmişdir. Belə düymələr vaxtilə beynəlxalq sərgilərdə nümayiş olunmuş, müxtəlif kataloqlarda yer almışdır. 1851-ci ildə Londonda keçirilən sərgidə bakılı zərgər Hacı Məmməd Hüseyn və Hacı Məlik Məmməd müxtəlif eksponatlarla yanaşı qızıl və emallı düymələr də nümayiş etdirmişlər (8). Təəssüflər olsun ki, belə zəngin maddi mədəniyyət nümunələri günümüzə qədər gəlib çatmamışdır.

Beləliklə, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin fondlarında qorunan materiallar, Orta əsr miniatürələrində və poeziya nümunələrində rast gəldiyimiz məlumatlar bizə deməyə əsas verir ki, qədim və zəngin bir mədəniyyətə sahiblik edən Azərbaycanda geyim mədəniyyətinin vacib ünsürlərindən biri olan düymələrin tarixinin çox dərin

kökləri vardır. Ulularımız əvvəlcə amulet, sonra amulet-bəzək kimi istifadə olunan düymələrdən geyim elementi kimi istifadə etməyi bacarmış, onu zaman-zaman təkmilləşdirmiş, mükəmməl sənət nümunələri yarada bilmişlər.

İstifadə olunmuş mənbə və ədəbiyyatların siyahısı:

1. Abbas və Gülgəz. Azərbaycanın məhəbbət dastanları. Bakı, Elm, 1979.
2. Abdulova G.S. Ənənəvi qadın geyim bəzəkləri. MATM, 2010 s.
3. Avşarova İ. Xocalı-Gədəbəy tayfalarının bədii tunc məmulatı (e.ə. XIV-VII əsrlər), Bakı, 2008.
4. Azərbaycan aşığı şerindən seçmələr, Bakı, 2005.
5. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti //ebooks.azlibnet.az/book-LansM7yI.html
6. Dünyamalıyeva S. S. Azərbaycanın geyim mədəniyyəti tarixi. Bakı, 2003
7. Dünyamalıyeva S. S. Azərbaycan geyimlərinin bədii-dekorativ xüsusiyyətləri. Bakı, 2013.
8. MDTA f.37, s.1; iş.1050; iş.1161.
9. Məlumatı Şamaxı rayon sakini, 1938-ci il təvəllüdü Aliyeva Badam vermişdir.
10. Nizami Gəncəvi. Xəmsə. Miniaturələr. Bakı, 1983.
11. Rəcəbli Ə. Azərbaycan sikkələri. Bakı, 2012.
12. Vaqif M.P. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1958.
13. Vəliyev F. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti. Bakı, 2010.
14. Bahəddin Ögel. Türk kültür tarihine giriş. 5-ci cild. pdf.
15. Bayat F. Türk mitolojisində dağ kultü // Folklor ve edebiyat. 12-ci cild, №46, 2006/2 pdf.
16. Mehmet Mandaloğlu. Türk kültür çevresinde şamanizm ve şamanlık meselesi www.acarindex.com/pdf.
17. Sabihe Tansug . Karacaoğlan və Türk giyiminde düğmeler. pdf
18. Горелик М.В. Среднеазиатский мужской костюм на миниатюрах XV-XIX вв. //костюм народов Средней Азии. М.1979.
19. Геза Фехер. Туретские миниатюры. 1980.
20. Нуриев А.Б. Ремесло Кавказской Албании (III-VIII вв.). Баку, Элм, 2009
21. Сарияниди В.И. Афганистан: сокровища безымянных царей. М.1983
22. Фоменко В.П. Грунтовое погребение №63 в Мингечауре // Azərbaycanın maddi mədəniyyəti, III cild
23. Cultural heritage of Azerbaijan. Miniatures. Heydar Aliyev Foundation, 2012.
24. Ian McNeil Encyclopedia of the history of technology.pdf
25. <http://slovardalja.net/word.php>
26. https://mbl.gy/getfile/pid:public_12276

27. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
28. <http://hearth.narod.ru/home/0003.htm>.
29. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/vasmer/47102>.
30. http://www.slate.com/articles/life/design/2012/06/button_history_a_visual_tour_of_button_design_through_the_ages.html.
31. MATM AF İnv.№ 298, tunc düymə.
32. MATM AF İnv.№ 329, tunc düymə.
33. MATM EF İnv.№ 3791, tunc düymə
34. MATM EF İnv.№397, metal düymə.
35. MATM EF İnv.№ 392, metal düymə
36. MATM EF İnv.№ 5917, çərkən.
37. MATM EF İnv.№ 6789, araçqın, XX əsrin əvvəlləri.
38. MATM EF İnv.№ 7462, küləcə, məxmər, XX əsrin əvvəlləri, Qarabağ.
39. MATM EF İnv.№ 8157, metal çarpaz.
40. MATM EF İnv.№ 3748, metal çarpaz.
41. MATM EF İnv.№ 3750, metal düymə.
42. MATM. XF. İnv №55, qolçaq, məxmər, qızıl, mərcan, mirvari.
43. MATM XF İnv.№ 270, qoza muncuq, qızıl.
44. MATM XF İnv.№108, quşpara düymə, qızıl, mərcan.
45. MATM XF İnv.№ 198, qoza düymə, qızıl.
46. MATM XF İnv.№128, pılək, qızıl.
47. MATM XF İnv.№ 111, pılək düymə, qızıl.
48. MATM XF İnv.№ 32, düymə, gümüş.
49. MATM XF İnv.№ 309, qızıl düymə, e.ə. II əsr, Xınıslı.
50. MATM XF İnv.№ 26, qızıl düymə, e.ə VII-V əsrlər, Mingəçevir.

Гюльзаде Абдулова
Пуговицы в культуре одежды

Резюме

Ключевые слова: пуговица, плоская пуговица, застежка, петля, коробочка, одежда

В статье даются сведения об истории, функции, разновидностях, технологии изготовления и способах применения одного из важных элементов культуры одежды – пуговиц. Проведено сравнение и параллельное сопоставление привлеченных к исследованию образцов пуговиц, хранящихся в Археологическом, Этнографическом и Специальном фондах Национального Музея

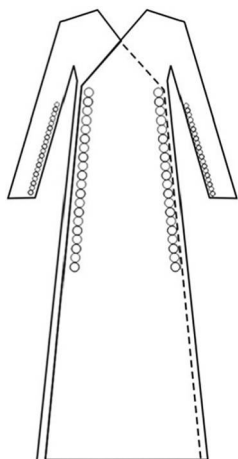
Истории Азербайджана, установлена генетическая связь между пуговицами, изготовленными в древности и в XIX веке.

Gulzade Abdulova
Buttons on the culture of garment

Summary

Key words: *button, scale, cross, mesh, cone, garment*

The history, main point, types, manufacturing technology, using methods of buttons one of the essential elements of garment culture are informed in the article. Buttons patterns are existed Archaeology, Ethnography and Special Funds of National Museum of Azerbaijan History have been researched, compared and paralleled, at the same time, genetic inheritance between buttons of ancient period and buttons of 19th century has been released.

Şəkil 1

Şəkil 2

Şəkil 3

Şəkil 4

Şəkil 6

Şəkil 5

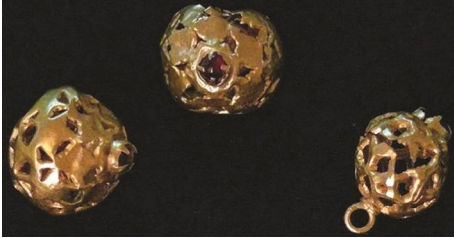
Şəkil 7

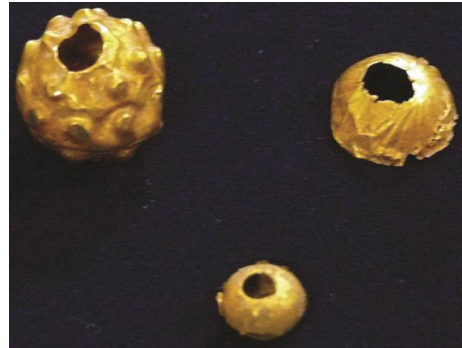
Şəkil 8

Şəkil 9

Şəkil 10

Şəkil 11

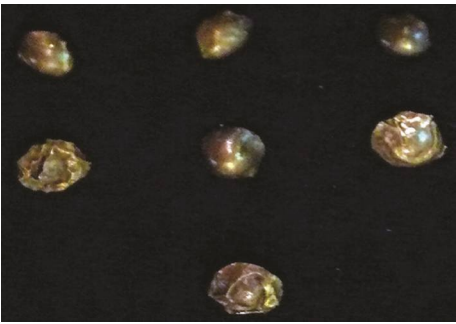
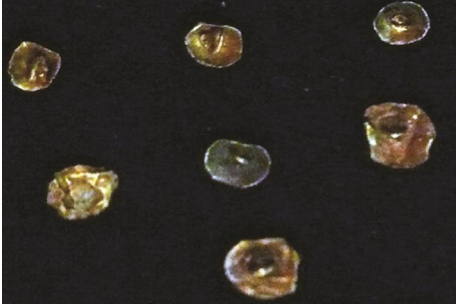

Şəkil 13

Şəkil 14

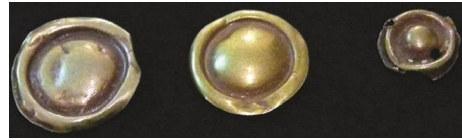
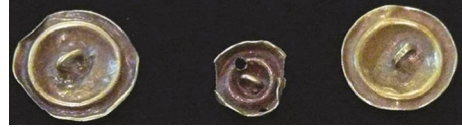

Şəkil 15

Şəkil 18

Şəkil 16

Şəkil 17

Şəkil 19

Şəkil 20

Şəkil 23

Şəkil 21

Şəkil 22

